

Bydlení jako výjimka, evikce jako každodennost*

PAVEL DOBOŠ^{1**}, KRISTINA JAMRICOVÁ², JAKUB MÁCHA²,
ONDŘEJ MOHYLA², ROMAN NOVOTNÝ³, MARTINA RŮŽIČKOVÁ²

¹Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Brno

²Fakulta výtvarných umění, Vysoké učení technické v Brně

³Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

Housing as an Exception, Eviction as Everyday Life

Abstract: This article focuses on evictability and the eviction of the residents of one block of flats in a small southern Slovakian town. Most of the building's inhabitants are Roma, but the problem of cultural racism is interconnected with political, economic, legal, and even research and activist issues. The article is based on socially committed ethnographic research and the perspective of critical human geography. The theoretical framework is informed by the geographies of eviction, which grasp evictions as a becoming affective process. In this approach the focus is on not just the structural and other causes of eviction and its negative consequences but also and above all on the eviction that is taking place in the present and that temporally goes beyond the act of displacement – it signifies the lasting effect of sovereign power exercised through threats of eviction and 'home unmaking' brought about by the withholding of vital infrastructure. The analysis distinguishes four becoming phases. The first one shows how tenants' precarity is made when their stigmatisation as Roma intersects with the neoliberal imperatives of individual responsibility asserted by the town. In the second phase, the eviction begins, giving rise to affects of confusion, desperation, and fear. The third phase brings resistance to the arbitrary sovereign power of the town authorities. In the fourth phase the resistance sees some successes, but the town's sovereign power at the same time expands its spatiality. The state of the eviction here is not final and it can still develop in different ways.

Keywords: eviction, evictability, affect, sovereign power, tenants

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 2: 123–147

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.028>

* Tento článek je výsledkem výzkumné činnosti podporované Technologickou agenturou České republiky v programu ETA v rámci projektu TL03000446 „Institut forenzního interdisciplinárního výzkumu, sociálně emancipačního designu a architektury“.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Pavel Doboš, Ph.D., Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta, Masarykova univerzita, Kotlářská 2, 61 137 Brno, e-mail: pdobos@mail.muni.cz.

Úvod

Tento text se zaměřuje na problematiku ztráty bydlení v kontextu romské menšiny na malém jihoslovenském městě. Analýza, kterou zde předkládáme, je případem evikce čili nuceného vystěhování, úzce spjatým s romstvím jeho aktérů. Romství však nenahlížíme jako vševysvětlující princip, nýbrž jako proměnnou ve složité spleti proměnlivých vztahů mezi lidmi, věcmi a událostmi. To nám umožňuje jednak uchopit problematiku v časoprostorovém kontinuu a jednak porozumět i méně viditelným nuancím, které vstupují do kolotoče vyjednávání bydlení. Děj evikce není jednoznačný, kauzální a lineární, naopak je nepředvídatelný a komplexní. Ve spletnosti událostí figurují společně především samotný obytný dům, jeho nájemníci¹, městské autority a náš výzkumný tým. Náš výzkumný tým je transdisciplinární a zahrnuje osoby různých oborových zaměření (antropologie, design, architektura, geografie), nicméně tento text je psán především z perspektivy kritické humánní geografie. Ta ve své aktuální rozšířené podobě propojuje perspektivu sociální vědy a perspektivu morální a politické filozofie patrně více než sociologie nebo antropologie (zde Barnett, 2017; Cresswell, 1996; Rose, 2010; Smith, 2000; Springer, 2013, 2016a; Woodward, 2014).

Text vychází z etnografického výzkumu, který probíhal mezi lety 2020 a 2022, nicméně tým v terénu v jiné sestavě působil již od roku 2018 a jeho aktivity v něm stále pokračují. Etnografickým terénem je bývalé důlní město na jihu Slovenska s populací přes 10 tisíc obyvatel. Stěžejním zájmovým bodem v našem terénu je městský obytný dům „Komíňák“², ve kterém na počátku výzkumu žilo přes 120 nájemníků, z toho více než polovina dětí. Tento text se primárně věnuje nedávným událostem, které nakonec vyústily v evikci domu, a otázce, jak se toto dění promítlo do každodenních životů jeho obyvatel a jak se v této každodennosti usadilo. Setrvačnost a palčivost evikce (mající nedozírné následky na kvalitu života nájemníků), průběžné reakce naše jako výzkumníků i kýžených designérů sociální změny a reakce samotných nájemníků jsou případovou studií, která ukazuje, že evikce je proces, ve kterém se mísí lokální dynamiky s nadlokálními, a že nelze jednoduše na tyto kauzy aplikovat muštr boje utlačovaných proti mocným. Abychom tedy ukázali, že (romské) evikce se případ od případu liší a že naše (etnografické a designérské) intervence jsou nejen nedílnou součástí jejich vývoje, ale také mohou udávat jejich směr, přiklonili jsme se ke kvazi komparativní analýze našeho případu s etnografií evikce Michela Lancioneho (2017, 2019).

V textu tak na náš případ aplikujeme Lancioneho rozdělení evikce na čtyři fáze, které nám slouží jako analytický nástroj a jako šablona. I teoretický rámec máme v určitých aspektech podobný tomu, který užívá Lancione, protože i on se

¹ Ve snaze o genderově neutrální jazyk se dále snažíme střídát mužský a ženský rod, pokud mluvíme o skupině osob nebo jednotlivcích, kteří zahrnovali různé gendery, zároveň však od této snahy upouštíme, obáváme-li se, že by to narušilo srozumitelnost textu.

² Zaužívané neformální označení obytného domu bylo oproti skutečnosti pozměněno.

zajímá o nastávání evikce a její afektivní stránku, nicméně v našem případě ho obohacujeme i o teorie suverénní moci a „rušení domovů“. Lancioneho fáze naplňujeme jiným obsahem, jiným vývojem událostí, značně odlišným od toho, který se odehrál v Bukurešti, kde se za vystěhovávané nájemnice postavilo v průběhu procesu mnoho aktivistů. Lancioneho „procesuální metodologii“ evikcí vkládáme do odlišného kontextu s odlišným průběhem evikce. Zajímá nás pak zejména, jak probíhající proces evikce působí v afektivní rovině a jak posléze různé emoce aktérů tvarují tento proces v jeho diskurzivitě i materialitě. Ukazuje se například, že suverénní moc vedení města může při procesu evikce působit i jinak, než že vyžene obyvatele domu na ulici, a přitom tato působení a afekty nejsou o nic méně ničivé pro lidské životy.

Neoliberální racionalita, jejíž světonázor často evikce ospravedlňuje (Nowicki, 2017; Springer, 2015), předpokládá, že i bydlení má být především prostorem konkurence. Tím vylučuje jednotlivce a skupiny, kteří v rámci ní nemají být dostatečně konkurenceschopní. Důsledky tohoto vyloučení jsou pak každodenně pociťovány na tělesné úrovni afektů a emocí. Jsou pociťovány na rovině každodennosti, tedy přesně tam, kde působí etnografický výzkum. Proto pro studium mocenského vztahu mezi institucemi státu či města, které prosazují neoliberální racionalitu, a procesy vyloučení „musíme přesunout náš pohled od obvyklých míst, kde očekáváme, že uvidíme přítomnost moci [např. policejní razie, otevřené protesty], k (...) událostem každodenního života, během nichž se odehrávají různá, ale zcela konkrétní lidská neštěstí“ (Das, 2007, s. 163–164). O každodennosti pak lze mluvit právě díky tomu, že k finálnímu nucenému vystěhování obytného domu nakonec nedošlo, ale navzdory tomu je (zbylými) nájemníky do dnešního dne evikce zcela bytostně pociťována.

Evikce jako proces a politika afektu

Cílem je ukázat evikci jako komplexní proces a rozvíjet tak výzkum evikcí, který akcentuje jejich průběhovou proměnlivost a diferencující nastávání. Ukazujeme, jak vypadá propojení této doposud publikačně nepříliš početné, avšak v současnosti se rozvíjející (Baker, 2017, 2021; Garboden a Rosen, 2019; Lancione, 2017, 2019; Purser, 2016; Wilhelm-Solomon, 2016, 2021) perspektivy na evikci s angažovaným terénním výzkumem, jehož cílem je vystěhovávaným lidem nebo lidem ohroženým evikcí asistovat. Naš výzkumný tým proto otevřeně figuruje jako aktér, který se sám stal součástí zkoumaného fenoménu. V takovém dění hraje důležitou roli politika afektu, jejíž analýza se vyskytuje v soudobých publikacích o geografii evikcí (Baker, 2017, 2021; Brickell et al., 2017; Lancione, 2017, 2019; Wilhelm-Solomon, 2021). Její rozbor v našem případě ukazuje, jak je lidem suverénními městskými autoritami, jež dům přetvářejí v „prostor výjimky“ (Agamben, 2005, 2011), jednak „rušen domov“ (Baxter a Brickell, 2014; Burrell, 2014; Nowicki, 2014) a jednak odpirán potenciál žít jejich vlastní život rozmanitěji než jen v afektu nejistoty, strachu z vystěhování a sklíčenosti z rušeného domova.

Zkoumanou evikci nastartovalo oznámení o neprodloužení nájmu, jež bylo všem nájemníkům bytového domu „Komíňák“ doručeno na konci září 2020, v čase začátku chladného podzimu a druhé vlny pandemie covidu-19. Naším záměrem bylo již před evikcí nacházet cesty ke zlepšení životní situace nájemníků, především testováním služeb města jakožto poskytovatele bydlení v objektu, vyjednáváním s jeho vedením, nabízením poradenských služeb ohledně grantových příležitostí pro budování sociálního bydlení a systematickým hledáním strategických partnerů k řešení nepříznivé situace obyvatel „Komíňáku“. Ačkoli riziko vystěhování obyvatel – vzhledem ke smlouvám uzavíraným vždy jen na tři měsíce – bylo vždy mezi nájemníky latentně přítomné, reakce města, zejména vzhledem k jejímu načasování, překvapila nejen je, ale i nás a byli jsme nuceni nějak se k ní postavit. Nejistota, co dál nastane, je tak v terénu po celou dobu přítomná. I proto v novějších etnografických přístupech k evikci, jako jsou například ty od Michela Lancioneho (2017, 2019), můžeme zcela explicitně nalézt odkazy na inspirace v „antropologii stávání se“ (Biehl a Locke, 2017) a v geografii dnes rozšířené „nereprezentativní teorii“, která se blíže zajímá o politiku afektu (Simpson, 2020; Thrift, 2007).

V těchto přístupech jde o specifický přístup k času: vždy nastává něco dalšího odlišného, co vychází z virtuálního potenciálu aktuální přítomnosti, a to vytváří i nutnost akceptovat nastávání ve své etice (Deleuze, 1994; Deleuze a Guattari, 2010; May, 1994, 1995; Newman, 2001, 2005). Nastávání evikce může být totiž vysoce rhizomatický i vysoce diferencující proces (Wilhelm-Solomon, 2016). Rhizomatickou a nastávající povahu, jakou přisuzuje zkoumanému terénu, pak musí nutně nabýt i samotná etnografie. Komplexita terénu, ve kterém probíhá evikce, na nás jako na účastníky dění v terénu apeluje přijmout pragmatickou odpovědnost ve smyslu odpovědi na otázku, co je právě teď patrně nejlepší udělat dále. Nikoli ve vztahu k obecné otázce, „co je ‚nejlepší‘“, ale ve vztahu k pohotovému odhadu, co je nejlepší pro teď“ (Rose, 2010, s. 343). Etika pragmatické odpovědnosti se neřídí nějakým transcendentním ideálem spravedlnosti, ale je pozorná „k podmínkám dialogu a odezvy, skrze něž jsou jevíci se nespravedlnosti rozpoznávány a adresovány (anebo nejsou)“ (Barnett, 2017, s. 270).

U většiny dosavadních výzkumů evikcí se probíhající a nastávající rovina procesu málokdy akcentuje. Na jedné straně figurují výzkumy, které se zabývají příčinami evikcí, tedy minulostí, která způsobila evikce. Na straně druhé figurují výzkumy, které se zabývají důsledky evikcí pro vystěhované obyvatelstvo, tedy budoucností po proběhnutí evikci. Obě tyto větve výzkumů jsou podchyceny v oborech právní vědy (jak právní předpisy ne/umožňují proběhnout evikce, respektive jak právní předpisy posléze ne/asistují vystěhovaným lidem), sociální práce (jak je možné asistovat lidem, jimž hrozí evikce, aby evikce neproběhla, respektive jak lze pracovat s lidmi, kteří zažili evikci, aby se negativní důsledky evikce minimalizovaly) nebo sociologie (jaké jsou společenské strukturální příčiny evikcí, respektive jaké jsou sociální dopady evikcí jak pro společnost, tak pro vystěhované lidi) (Vols et al., 2019). Do jmenovaných dvou větví výzkumu a do

jmenovaných akademických oborů spadají i současné výzkumy evikcí v českém kontextu (např. Kupka et al., 2021; Walach et al., 2021). Většina soudobých výzkumů evikce se tudíž zaměřuje na vstupní okolnosti, které k evickým vedou, a na výstupní okolnosti, které z evikcí vznikají. Je tak opomenut detailní pohled na okolnosti samotného probíhajícího procesu vystěhovávání. „Jednoduše řečeno, máme výborná vysvětlení problémů, proč se evikce dějí a co jsou jejich dopady, nicméně máme nedostatek vysvětlení prvků a procesů, které prakticky vytvářejí a komplikují [probíhající] evikce.“ (Baker, 2021, s. 797)

V tomto badatelském kontextu někteří autoři volají po posunu od výzkumu evikcí k výzkumu procesu vystěhovávání („evicting“) (Baker, 2017, 2021; Garboden a Rosen, 2019; Purser, 2016). Evikce je tu chápána nejen jako probíhající událost vystěhovávání, ale i jako širší proces, jehož průběh není omezen jen na samotný, obvykle násilný akt vymístění bydlících z jejich domovů, ale obsahuje i předcházející hrozby evikcí nebo následné rezistentní či pokořené jednání vystěhovaných. Garboden a Rosen (2019, s. 655) zdůrazňují „význam času, kdy nájemník může žít pod hrozbou evikce, ale je nicméně stále ve svém domě a udržuje vztah s pronajímatelem“. Tento čas může být naplněn nejistotou, emocionální úzkostí a zejména narušením předpověditelné kontinuity lidského života, neboť není jisté, co bude dál. „Nucené evikce jsou škodlivé procesy, které zraňují, znepokojují a přetrvávají před, při i po proběhnutí vystěhovávání.“ (Brickell et al., 2017, s. 11) Procesuální pojetí implicitně zachycuje ve své klíčové publikaci i Matthew Desmond (2016). Baker (2021, s. 804–805) toto nové pojetí považuje za „odklon od chápání evikce jako individuální události či výstupu na konci určité procedury k vnímání, jak evikce produkuje, determinuje, uzavírá nebo rozvolňuje čas. Proto je třeba brát vystěhovávání jako afektivní vztah mezi časem a prostorem.“

V současné kritické humánní geografii evikcí se nastávající časoprostorové pojetí evikcí dostává do popředí a je obvykle propojováno s výzkumem praktik „rušení domova“, který je komplementární k výzkumu „tvoření domovů“. „Rušení domova je v podstatě kritika centrality problematiky tvoření domova v literatuře o domově“ (Baxter a Brickell, 2014, s. 134). Jak v anglofonní přehledové literatuře o klasických a kritických studiích domova (Blunt a Dowling, 2006), tak v české přehledové literatuře (Gibas, 2017; Vacková a Galčanová, 2014) je sice možnost rušení domova nějak implicitně přítomna, je ale zcela zastíněna soustředěním se na rozebrání rozmanitých praktik tvoření domova. Nicméně v procesech evikce je kritický pohled na praktiky rušení domova klíčový, a to právě i v jejich koprodukcí s praktikami tvoření domova (Burrell, 2014; Nowicki, 2014). „Obecně je během lidského života domov tvořen, rušen a přetvářen, a to podléhá zdánlivě nekonečnému množství faktorů: finančním, rodinným, sociopolitickým a dalším. Domov se může proměnit z místa bezpečí na místo strádání a násilí i zpět.“ (Nowicki, 2014, s. 788)

Evikce časoprostorově probíhá a ruší domovy a během toho negativně ovlivňuje lidi, kteří jsou evikcí postiženi. Brickell et al. (2017, s. 3) navrhuji příklady otázek, které bychom si měli klást: „Jaký je vztah mezi nestálostí pronájmu,

nucenými evikcemi a širšími ekonomickými a politickými procesy? Do jaké míry nás nucené evikce podněcují ke znovupromyšlení spojení mezi domovy, těly a prostory? Jak jsou evikce mobilizovány napříč různými afektivními, emocionálními a materiálními kontexty?“ V politice afektu je běžné uvažovat, že každý člověk má určité afektivní kapacity různorodě ovlivňovat svůj život a prostředí, kde se nachází (Simpson, 2020; Thrift, 2007). V případě rušení a vystěhovávání z domovů „afektivní kapacity a potenciality (...) nejsou jen ovlivněny jako vedlejší efekt evikce a jiných forem vymístění; naopak jsou přesně tím, co je lidem ukradeno“ (Wilhelm-Solomon, 2021, s. 977). Lidé ztrácejí kontrolu nad svými životy a jsou často vydáni napospas dění a vztahům, na které nemají možnost mít jakýkoli vliv. Je jim rušena i možnost žít si vlastní život podle volby, která alespoň částečně pochází od nich samotných. Může být rušen například lidský potenciál mezi sebou formovat kolektiv, který je schopen postupovat politicky společně.

Časoprostory probíhajících evikcí se tak mohou stávat „prostory výjimky“, jak o nich uvažuje Giorgio Agamben (2005, 2011). V nich lidé nejsou uchopeni jako adekvátní součást společenství lidí, ale jen jako „pouhý život“, lidský život ze společnosti vyloučený a dehumanizovaný. Prostory výjimky, kde se mimořádná událost evikce stává normální věcí, často vzniká v kontextech, v nichž politické autority využijí nenadálé a neobvyklé události k tomu, aby z jimi spravovaných městských obvodů vymístili nechtěné obyvatelstvo, například obyvatelstvo chudé nebo obyvatelstvo odporující autoritám (Adams et al., 2009; Zhang, 2017). Podstatou stavů výjimky je, že politická suverénní moc je schopna a ochotna zachovat se k nechtěným lidem jakkoli nespravedlivě bez ohledu na jakoukoli legalitu či legitimitu. Tento stav se v prostorech výjimky však stává trvajícím a trvajícím se stává i trauma z probíhající evikce pro lidi, kteří v prostorech žijí (Adams et al., 2009, s. 632). Arpagian a Aitken (2018, s. 448) dodávají, že v případě těchto lidí se „nejistota stává všední věcí, dokud není dlouhotrvající pomalé násilí vykořenění z normality přerušeno traumatem vymístění [z domova]. Tato jednání lidem vnucují právní liminalitu a prostorovou nestabilitu.“

Eviktabilita, evikce a romské obyvatelstvo

V případě lidí romské etnicity na Slovensku, kteří jsou těmi postiženými ve zde analyzované evikci, lze identifikovat některé strukturálnější příčiny, proč se v daném kontextu stali aktéry v procesu. Příčiny vyvěrají ze stigmatizace, marginalizace a segregace romského obyvatelstva v prostředí střední a východní Evropy (Černušáková, 2020; Mihály, 2019; Ort, 2021; Powell a Lever, 2017). Od devadesátých let 20. století na Slovensku prakticky neexistuje kvalitní bytová politika, která by systematicky řešila potřeby lidí z různých částí socioekonomického spektra. Neoliberální rétorika, podle níž je nájemné bydlení pochybné a vlastnické bydlení by mělo být aspirací všech, odráží „stále více se rozšiřující ideologii, jež rámuje nucené evikce lidí s nízkými nebo žádnými příjmy jako morálně ospravedlnitelné“ (Nowicki, 2017, s. 123). Na chudé Romy na maloměstě je tak často nahlíženo

s opovržením už jen proto, že nejsou vlastníky bydlení. Kdo své bydlení v konkurenčním prostředí nevlastní, o bydlení nájemné může takřka kdykoli přijít.

Přetrvávající hrozba ztráty bydlení se v literatuře zabývající se romskou problematikou nazývá *eviktabilita* (van Baar, 2016) čili virtualita vystěhování. Huub van Baar (2016, s. 214) definuje eviktabilitu jako neustálou „možnost být vystěhován z místa přístřeší“ a spojuje ji se snahou měst a obcí vymístit romské obyvatelstvo ze svých správních obvodů. Ve stigmatizaci romského obyvatelstva je totiž stále často přítomna stereotypní idea Romů jako nomádů, kterým vlastně měnit místo svého příbytku nutně nevadí a kteří stejně nedokážou „zakořenit“ v místní komunitě tak, aby jí byli (obvykle ekonomicky) prospěšní (van Baar, 2011). Situace eviktability navazuje na údajné „upřímné“ snahy měst a obcí „zaktivnit“ romské obyvatelstvo, tedy snahy, o kterých už je dopředu známo, že se nemají povést, jak ukazuje i případ městských autorit v našem terénu. Městské autority tím reprodukují „zvyky a sklony“ většinového obyvatelstva (...) dehumanizovat romské obyvatelstvo“ (van Baar, 2012, s. 1297). Koncepty evikce a eviktability podle van Baara jsou tedy koncepty, které upozorňují na nespravedlnost, nicméně na druhou stranu nejdou dále za kulturně strukturální analýzu.

Procesuální konceptualizaci evikce a eviktability romského obyvatelstva lze nalézt u Michela Lancioneho (2017, 2019), pro kterého je typické příliš neoddělovat svou etnografickou a aktivistickou práci. Jeho „procesuální metodologie“ vyzdvihuje nejen kulturně-diskursivní rovinu evikcí, jež převládá u van Baara, ale především její žitou tělesnou a materiální rovinu, která umožňuje zkoumat afektivní rovinu evikčního procesu. Lancioneho procesuální metodologií se v tomto textu inspirováme, když rozdělujeme proces evikce na čtyři postupné, avšak mnohdy se prolínající fáze. Mezi Lancioneho a naším případem si lze navzdory tomu, že se jedná o jiné kontexty (dané nejen dichotomií hlavní město vs. maloměsto), všimnout určitých překryvů, které umožňují uvažovat o fázovitém procesu i nám.

Lancione v případě svého procesuálního výzkumu (2017, 2019) rozděluje proces na fáze tvoření prekarizace obyvatelstva bukurešťského eviktovaného domu. První fází je „před-tváření“ („pre-making“) prekarizace, v níž koprodukce rasizovaných procesů stigmatizace a vylučování z majority a kapitalistických procesů neoliberalizace, komodifikace bydlení a gentrifikace způsobily relokaaci Romů do starších domů s nekvalitními podmínkami pro bydlení. „Bydlení se dostalo do klíčového vztahu se současnou urbánní prekarizací“, což je způsobeno postsocialistickým státem v jeho roli spojence volného trhu s bydlením, která se děje bez ohledu na ekonomické potřeby a práva obyvatel (Lancione, 2019, s. 185–186). Tak se vytvořilo podhoubí pro evikci, která se začala prakticky odehrávat ve druhé fázi, nazvané „u-tváření“ („in-making“) prekarizace. V ní město po privatizaci bytového domu novému majiteli, který odmítl prodloužit bydlícím smlouvy, využilo policejního aparátu, aby bydlící vystěhovalo na ulici bez toho, aby zajistilo nové adekvátní bydlení.

Třetí fáze je pojmenována „od-tváření“ („un-making“) prekarizace. Během ní eviktovaní obyvatelé odmítli opustit prostor ulice před svým bývalým domem

a formou přetvoření tohoto veřejného prostoru v domov proti evikci protestovali. Vytvořila se „nepředvídaná afektivní atmosféra“ podněcující rezistenci, neboť tento protest byl zprvu energický, město s ním nikterak nepočítalo a nevědělo, jak reagovat (Lancione, 2017, s. 1019). Postupně se k vymístěným obyvatelům přidalo množství aktivistů a společně celá rezistence přerostla v odpor proti celé městské politice bydlení. „Okupace chodníku [vymístěné obyvatele] samé i jejich politické požadavky mnohým zviditelnila a ztělesnila politiku *pro mnohé*.“ (Lancione, 2019, s. 187–188) Přestože při bydlení v domě lidé příliš neoperovali jako jednotná komunita, při bydlení na ulici tak operovat začali a „začali o sobě mluvit jako o jednom lidu. Jejich cílem bylo získat bydlení pro celou komunitu.“ (Lancione, 2017, s. 1021) Konečně čtvrtá fáze se nazývá „znovu-vytváření“ („re-making“) prekarizace a je vedena reakcí městských autorit na fázi předchozí. Město se snažilo zmařit rezistenci výroky o její nezákonnosti. To bylo podpořeno setrvačností života na ulici bez přicházející změny, kdy množství lidí postupně ztratilo podvrtnou energii a odstěhovalo se pryč (Lancione, 2019, s. 188–189). Poslední zbytky bývalých obyvatel domu byly tak po roce evikovány podruhé, tentokrát z ulice.

Procesualitu v Lancioneho výzkumném snažení vedou tyto otázky: Jak se historický kontext protíná se současností? Jak je člověk při evikci afektován? Co může člověk dělat pro rezistenci? Jak je institucionální moc potenciálně opětovně utvrzena? Podle Bakera (2017, s. 156) bychom měli „brát v úvahu afektivní a emocionální moc evikce jako významný prvek tohoto procesu i jeho důsledků“. Evikce není jednoduše jen proces, který nastal, odehrál se a skončil. Evikce je proces, který sice nutně vychází ze situace eviktability, ale poté může nastávat velmi rozmanitě, věst k nečekaným událostem, přinášet zprvu nepředpokládaná dění a podněcovat různorodé afekty. Naším příspěvkem ke studiu evikcí je pak analýza, jak afekty vystěhovávání dokážou být destruktivní směrem k lidským životům a domovům i bez samotného praktického proběhnutí vystěhování.

Metodologie

Náš interdisciplinární výzkum je založen na vícero kombinovaných metodách sociálních věd a designu. Pro záběr tohoto článku je nejdůležitější metoda, která se blíží tomu, co někteří autoři nazývají „patchwork ethnography“ (Gökçe et al., 2020). „Patchwork“ proto, že výzkumný tým je sice v kontaktu s terénem od roku 2018, nicméně se nejednalo o přítomnost kontinuální. Jinými slovy, výzkum nebyl od samotného počátku založený na dlouhodobém pobytu v terénu, ale na intenzivním a pravidelném dojíždění do něj. Co by se na počátku dalo označit za nadesignovanou „patchworkovitost“, začalo být v roce 2020 vynucováno také praktickými okolnostmi. Členky týmu proto pořádaly pravidelné „výjezdy“ do terénu, které obvykle trvaly několik dní a tvořily (a stále tvoří) ona různá políčka („patches“) výzkumu. Další části patchworkové etnografie pak tvořil virtuální kontakt (srov. Dalsgaard, 2016), který členové týmu udržovali s klíčovými informátory z terénu.

Pro zásadní období mezi srpnem 2020 a březnem 2021 se jeden z členů týmu do zkoumaného terénu přestěhoval a v tom období, dá se říct, je fyzická a více-méně nepřetržitá přítomnost v terénu stěžejní jednak pro podporu nájemníků v nepříznivé životní situaci a jednak pro etnografování takřka ve službách designu, jenž má přijít s návrhem řešení palčivé situace. Tento člen týmu má nejprve za cíl působit skrytě a nastěhovat se jako nájemník do obytného domu „Komíňák“. Skrytě z toho důvodu, že jeho původní role měla být založená na testování služeb města a mapování formálních a neformálních procesů ve vztahu k nájemníkům městského obytného domu. Tak by tímto skrytým výzkumem neohrozil nikoho z obyvatel, jelikož by nebyl na objektu existenčně závislý a mohl by bez této překážky dokumentovat konkrétní problematické životní podmínky v domě, aby designérky z týmu mohly zkoušet přicházet s konkrétními řešeními. Tento plán nicméně selhává, neboť mu městské autority neumožňují o byt v „Komíňáku“ zažádat. Zabydluje se tak jinde a do domu pravidelně dochází. Avšak po datu, kdy se stav eviktability obyvatel bytového domu přelívá do procesu evikce, člen týmu začíná figurovat jako přiznaný výzkumník a laický terénní sociální pracovník a dále působí skrytě pouze vůči městským autoritám.

Obytný dům „Komíňák“ sloužil původně jako dělnická ubytovna, po revoluci jako sídlo daňového úřadu. V druhé polovině devadesátých let tohoto účelu přestává být potřeba, dům prochází rekonstrukcí a začíná sloužit jako náhradní bydlení pro nájemníky z jiných městských bytů, kterým je předčasně ukončen nájemní vztah. V domě jsou byty s jednou obytnou místností, nicméně městskými autoritami jsou do nich umisťovány až jedenáctičlenné domácnosti. Přeplněnost bytů lze dokumentovat i tím, že plocha bytových jednotek se pohybuje mezi 16,81 a 33,89 m², a podle šetření z listopadu roku 2020 v devíti z 23 ubytovaných domácností žije pět a více členů. Celkem zde v té době žije 129 nájemníků a z toho 70 dětí. Městské autority však ve svých vyjádřeních týkajících se domu nikdy k jeho přeplněnosti nepřihlížejí. Tradičně v domě žijí lidé s nízkými příjmy v bytové nouzi a část z nich nedisponuje ani podpůrnou sítí širší rodiny. Většina z nich je příslušníky romské komunity na Slovensku. Mezi nimi nechybějí ani více zranitelné kategorie osob jako matky samoživitelky, lidé v důchodovém věku, osoby se zdravotním postižením, osoby ohrožené závislostmi nebo osoby po výkonu trestu. Zvláštním specifikem nájemného bydlení v domě je, že nájemní smlouvy jsou uzavírány vždy jen na tři měsíce, přestože některé domácnosti tam v nájemním poměru žijí i 10 let.

Počátek výzkumu se datuje do roku 2018, kdy členky týmu provádějí první kolo rozhovorů s domácnostmi žijícími v „Komíňáku“. Celkem je provedeno a nahráno 20 polostrukturovaných rozhovorů. Zároveň si členky týmu pořizují zápisky týkající se stavu domu a atmosféry v něm. Poté následuje kolo polostrukturovaných rozhovorů s představiteli města, ti nahrávání odmítají. Při dalších výjezdech členů týmu následují další spíše neformální návštěvy obytného domu a navazování kontaktů pro možnosti následných nestrukturovaných telefonických a virtuálních komunikací s obyvateli domu, které se od té doby odehrávají

pravidelně. Z návštěv a komunikací jsou taktéž pořizovány zápisky. Kombinování pravidelných několikadenních výjezdů do terénu s telefonní a virtuální komunikací probíhá v této podobě až do srpna 2020, kdy se zmíněný člen týmu do terénu fyzicky stěhuje, čímž obohacuje konstrukci dat o nový prvek. Své terénní zápisky zaznamenává na internetové diskusní fórum, které je otevřené jen členům týmu. Tím jsou všichni členové týmu udržováni v obraze o dění v terénu. Zapisování na fórum není prováděno denně, ale spíše jednou za několik dní je shrnuto dění za uplynulý čas. Po březnu 2021, kdy tento člen týmu z terénu odchází, jsou jinou členkou týmu provedeny a nahrány polostrukturované rozhovory s domácnostmi v „Komíňáku“, které mají popsat a zhodnotit uplynulý čas, kdy v terénu fyzicky člen týmu působil. Jsou rovněž provedeny a nahrány polostrukturované rozhovory s dvěma sociálními pracovníci, které v této době začínají – mimo jiné na popud výzkumného týmu – do terénu docházet. Kromě toho jsou analyzovány úřední a soudní dokumenty a korespondence týkající se procesu evikce „Komíňáku“ a rovněž články v lokálním tištěném týdeníku, které se o obytném domu a situaci kolem něj nějak zmiňují.

S užitou nastávající „procesuální metodologií“ se pojí specifická etika; kdekoli máme sociální situace, kulturní vzorce nebo materiálně-diskursivní uspořádání, které etnografka zkoumá, máme vždy i vyjednávání o tom, jaké vzorce, situace a uspořádání jsou vhodnější a přijatelnější než jiné. Práce týmu v terénu spočívá v pragmatickém rozlišování nejen vhodnosti a přijatelnosti výše zmíněných, ale také v rozpoznání prosaditelného či možného. V místech mezi jednotlivými výjezdy tak probíhá vždy analýza toho předchozího, plánování dalšího postupu a vyjednávání na dálku s nejrůznějšími angažovanými lidmi. Angažmá právníka v týmu je toho dobrým příkladem. Právní expertíza funguje na základě dat z terénu, kterými jsme již disponovali, jako nástroj narušování suverenity města, respektive jako snaha o pevné ukotvení debaty v právním řádu a její formalizaci, jež například v komunikaci mezi městem a obyvateli domu probíhala do naší intervence pouze ústně. Ve fázi eviktability je tato expertíza performována v diplomatické rovině na úrovni výzev ke zlepšení materiálních podmínek bydlení. Ve fázi evikce a rezistence je role aktualizována směrem k právním konzultacím a přípravě právní obrany pro chvíli, kdy budou obyvatelé bezprostředně ohroženi soudním příkazem k vyklizení svých bytů. V této fázi dochází také k faktickému zastupování obyvatel u soudu. V poslední fázi pak právní expertíza přispívá k tomu, že ve zkoumaném bytovém domě stále nedochází k nucenému fyzickému vystěhování policíí.

Fáze první: eviktability

Městský obytný dům „Komíňák“, který je středobodem našeho zájmu, vzniká před rokem 1989 jako přechodné ubytovací místo pro dělníky. V 90. letech mění město jeho funkci na přechodné obydlí pro obyvatele, kteří nemají kam jít. Funkce přechodného obydlí legitimizuje vztah městských autorit k nájemníkům,

v němž s nimi odmítají uzavírat nájemní smlouvy delší než na tři měsíce. Za tím se skrývá idea, že během těchto tří měsíců si budou nájemníci schopni nalézt jiné bydlení, což se však ukazuje jako prakticky nemožné, neboť nájemníci si jednak nemohou dovolit dražší tržní nájemy, jednak je mnoho z nich rasisticky stigmatizováno jako „nepřizpůsobiví“ Romové a jednak paradoxně samo bydlení v „Komíňáku“ jako stigma snižuje šanci být ubytován jinde. Dům má ve městě špatnou pověst, jsou s ním spojovány stereotypy jako „bordel“, „hluk“ a „lenost“. Je to příklad místa, které má charakteristiky, „jež ovlivňují naše charakterizace lidí v něm nebo z něj“ (Cresswell, 1996, s. 154). Tudíž dostat se pryč z „Komíňáku“ do lepšího bydlení je sice pro většinu lidí ideál, ale ideál jimi samými považovaný za takřka nedosažitelný, jakkoli se konkrétní lidé očekávaným stereotypům obyvatel „Komíňáku“ vůbec přibližovat nemusejí.

Stereotypy o „Komíňáku“ jsou reprodukovány i městskými autoritami, které se příliš netají tím, že by se město obytného domu i jeho obyvatel rádo zbavilo. Tento postoj vůči domu v sepětí s nájemními smlouvami uzavíranými vždy na tři měsíce vede ke konstantním obavám nájemnic domu, že bydlení zde může kdykoliv skončit. Život v „Komíňáku“ je tedy kontinuální situací eviktability jako neustálou „možnost[í] být vystěhován z místa přístřeší“ (van Baar, 2016, s. 214) a tato první fáze odpovídá Lancioneho (2019, s. 185–186) fázi „před-tváření“ prekarizace. V této fázi jsou u obyvatel velmi nápadné afekty odevzdanosti, beznaděje, zmaru a časté rezignace na snahu zlepšit si živobytí. Městské autority v procesu „před-tváření“ prekarizace obyvatele aktivně ovlivňují přístupem k nim jako k jedné mase, která nese vinu za situaci v domě a kolem domu. Nájemnice tvrdí:

V ten týden museli jít všichni ven uklízet, aspoň tak jsem to slyšela, už o osmé ráno je vyhnali ven. Všichni z bytu ven a museli jít venku uklízet. Dobře, na jednu stranu to chápu, většinou to [nepořádek] dělají malé děti. Ale proč má jít starý člověk v důchodu uklízet. Zase ten stejný princip, že všichni. Neumí si udělat pořádek s těmi lidmi [co mohou za nepořádek], upozornit je.

Dělat nepořádek je zásadní stereotyp připisovaný mase obyvatel domu, neboť pozorovatelé z městského úřadu ho zahlédnou před domem a na chodbách domu. Z toho jsou však mnozí nájemníci nešťastní, když si uvnitř bytů udržují pořádek, ale pozorovatelé ani po pobídce, aby se přišli podívat do uklizených bytů, nejdou a svým soustředěním se výhradně na chodby a exteriér reprodukuji představu o nepořádných obyvatelích. Je to jedna z praktik města, která zapříčiní, že obyvatelé se obviňují navzájem, kdo může za jejich situaci, kdo dělá nepořádek, kdo způsobuje, že se město dlouhodobě nesnaží bydlení v domě zlepšit. Nejdéle bydlící nájemnice proto reflektují, jak je situace rok od roku horší. Městské autority se vyvíňují z odpovědnosti za stav domu a vinu svalují na nájemníky jako celek. Zároveň se k nájemníkům vztahují i v individuální rovině, kdy má být každý sám zodpovědný za své bydlení, respektive život. Neoliberalismus se svým principem zodpovědné individuality je městskými autoritami přijímám jako uni-

verzálně správný tým, „jak jeho diskursivní formace získávají kvality ‚zdravého rozumu‘ a pronikají až k jádru formování politických subjektů“ (Springer, 2016b, s. 59). Z pohledu města jsou tudíž nájemnice nezodpovědné individuality a musejí se nejprve chtít změnit. V souladu s neoliberálním myšlením město prosazuje, že „všichni se musíme stát všude stejnými, abychom se kvalifikovali pro přístup k univerzálním (v tomto případě neoliberálním) právům a výhodám“ (Harvey, 2009, s. 52). Neoliberální logika je tak od žité reality odtržena přehlížením faktu, že člověk nemůže ve svém životě ovlivnit vše, neovlivní například, do jakého sociálního prostředí se narodí (srov. Smith, 2000).

Dům chátrá, mnoho věcí v něm potřebuje opravit a především je zde potřeba pravidelného provádění deratizací a dezinfekcí. Ty jsou podle nájemníků prováděny nedostatečně a s nevhodnými prostředky. Městské autority i v tomto případě viní nájemníky, když tvrdí: „Míra účinnosti vykonávané dezinfekce je přímo závislá od zodpovědného přístupu nájemců, který spočívá zejména v zpřístupnění bytů a umožnění jejího vykonávání. Při poslední dezinfekci nedošlo k zpřístupnění bytu ze strany šesti nájemců.“ (dopis města ombudsmance, 2. 10. 2020) Šest nájemnic nezpřístupnilo byt, možná kvůli tomu, že nebyly doma, možná z jiného důvodu, nebere se ale vůbec ohled na možnost jejich odlišných časových vzorců oproti městem přijímané normalitě (Osman a Pospíšilová, 2019). Celá masa nájemců (početně mnohonásobně vyšší než šest bytů) má být vina za neúspěch dezinfekce. Podobně v případě nájemci nahlášených potřeb oprav v bytech (oken, dveří, radiátorů, požadavky na teplou vodu apod.) nájemci tvrdí, že někdy město pošle údržbáře, často ale ne, neboť by to prý stejně bylo brzy znova zničené. V období výzkumu tak vedení města například nespolečuje fond specificky určený na opravu městských bytů, tedy i „Komínáku“, a nájemníci jsou nuceni opravovat si věci svépomocí.

Sousedské vztahy jsou v domě tudíž špatné, neboť lidé se obviňují navzájem z problémů v domě a městské autority svou častou nečinností a svým apélem na individuální odpovědnost živí přesně toto vzájemné obviňování. I teplá voda byla před lety odstavena všem, protože za ni některé nájemnice dlužily. Na druhou stranu, pokud si nájemci chtějí na vlastní pěst něco v bytě vylepšit a žádají město o povolení, ho nedostávají. „Nedovolí ti manipulovat s tímto systémem tady, nemůžeš nic vybourat, nemůžeš v koupelně, nemůžeš nic. Chtěla jsem si sem dát plastová okna, v žádném případě,“ tvrdí nájemnice. Dále pokračuje: „Obrátí se ti to stejně jen ve zlé, protože všechny do toho [město] nasáčkují a poví: pokud chcete, abyste to měli spuštěné a opravené a bylo vám dobře, musíte se k tomu přidat všichni.“ V případě svalování viny za problémy městské autority nepracují s individuální chybou, ale s chybou celé masy nájemců, avšak na druhou stranu to má být individuální odpovědnost jednotlivců, aby tyto chyby napravili, například skrze opravy svépomocí. V případě, že by tato individuální svépomoc měla však vést ke zlepšení vlastního bydlení, se město odkazuje zpět na masu nájemců, tedy že je potřeba získat součinnost všech. Nájemníci „Komínáku“ tedy žijí uvnitř paradoxu, ve stavu výjimky, a „Komínák“ lze označit

za prostor výjimky. Městské autority figurují jako suverén nad obytným domem, tedy někdo se suverénní mocí nad ním. Většinou nájemníků jsou tak i vnímány. Podle Agambena (2005, s. 35) „suverén stojí vně (...) běžně validního právního řádu, přestože k němu náleží“. Suverén díky tomu může rozhodnout o realizaci stavu výjimky z právního řádu a anulování normy v prostoru výjimky (Agamben, 2005, 2011). Zde jde o vyjmutí z normy adekvátního bydlení.

Město obhazuje uzavírání nájemních smluv pouze na tři měsíce tím, že „Komíňák“ byl zřízen jen jako krátkodobé přechodné bydlení. Jenže pro některé je tímto krátkodobým přechodným bydlením již 10 let, jelikož se nedostanou jinak. Eviktabilita jako kdykoli hrozící spuštění procesu evikce tedy spočívá v paradoxu, že je sice lidem garantováno suverénem právo na bydlení podle právního řádu, nicméně toto právo je vykonáváno přesně v prostoru výjimky, který do právního řádu náleží pouze tím, že je z něj vyňat, že norma v něm je anulována. Neboť „Komíňák“ jednoduše není *de iure* „normálním“ obytným domem, přestože *de facto* jím je. To vede i k dalšímu paradoxu uvnitř něj, tedy že k nájemci je přístupováno jako k jednotlivci nebo jako k součásti masy zcela podle svévole suveréna (tedy městských autorit): někdy jako k individu, má-li se jednat o abnormální obytný dům, někdy jako k součásti masy, má-li se jednat o normální obytný dům. Prostor výjimky zde tedy sice nepracuje jako „stroj na zabíjení“ jako v případě Agambenovy (2011, s. 162–174) analýzy koncentračních táborů, ale rozhodně jako stroj eviktability a rušení domova (Baxter a Brickell, 2014; Burrell, 2014; Nowicki, 2014).

Výjimka nájemců „Komíňáku“ není o potlačení zasloužení si života (Agamben, 2011), ale o tom, že jsou bydlící, kteří si nezaslouží bydlet a kteří si nemohou zlepšovat bydlení jako jednotlivci, ale mohou si ho zhoršovat jako masa. Tím je zároveň zamezeno, aby se masa proměnila v kolektiv, který by společně bojoval za svá práva. Město svým přístupem reprodukuje špatné sousedské vztahy a podobně jako v případě Lancionem (2017, 2019) zkoumané evikce v Bukurešti se město bojí toho, že by nájemníci začali operovat společně s cílem získat lepší bydlení pro celou komunitu, neboť to by mohla být mnohem efektivnější rezistence proti městu. Toto myšlení městských autorit „je paralýzou lidských schopností; nepříznivě afektuje lidský potenciál přetvářením našich komunitních ideálů do služeb individualismu“ (Springer, 2013, s. 622). Kolektivní či komunitní boj za svá práva a živobytí je obvykle nemesis neoliberalismu a zároveň jev, kterého se šířitelé imperativu individuální odpovědnosti nejvíce bojí (Newman, 2010; Springer, 2016a, 2016b). Udržováním nájemníků jako masy a uvedenými praktikami, které zamezují rozvoji do komunity či kolektivu, městské autority vyjadřují ovlivnění tímto strachem.

Pozice výzkumného týmu vůči obyvatelům domu a městským autoritám v této fázi vychází ze snahy mapovat problémové aspekty neporozumění si mezi nimi. Vzhledem k zaznamenané mocenské nerovnováze, která vede podle nájemníků k nespravedlnostem, se výzkumný tým snaží pomáhat obyvatelům vyjednávat s městskými autoritami možnosti mírných zlepšení bydlení (např. možnost

opravdu efektivní deratizace a dezinfekce). Město se však chová odmítavě, a nakonec také odmítá nabídku s výzkumníci spolupracovat. Zde je pravděpodobné, že vzniká zárodek jednání městských autorit, které se naplno projevuje v následující fázi.

Fáze druhá: evikce

Výzkumný tým se během výjezdů do města v létě 2020 rozhoduje uspořádat spolu s obyvateli „Komíňáku“ společenskou akci, která by se odehrávala v prostoru za domem. Cílem akce je vytvořit atmosféru, kde by se mohli lidé poznat v přátelském prostředí, vyříkat si témata, u kterých mezi nimi panuje napětí, a poukázat na problémy bydlení, které jsou společné pro všechny nájemníky. Pracovní název této události je „grilovačka“. Během léta na ni jsou pozváni víceméně všichni obyvatelé domu, kdy s pozvánkou členky výzkumného týmu obchází jí byt po bytu. Samotná akce se odehrává na konci léta, zúčastňují se jí zhruba tři pětiny nájemníků. Kromě grilování jsou připraveny společenské hry pro děti a dospělí mají prostor vyjádřit se k čemukoliv ze svého života v „Komíňáku“. Cíl „grilovačky“ se naplňuje jen částečně, neboť mnoho zúčastněných neporozumí jejímu poselství a další se chovají spíše odměřeně, protože nejsou zvyklí na tento typ společenské akce. Na druhou stranu „grilovačka“ ukazuje, že tento typ akcí může mít dále do budoucna potenciál vytvářet atmosféru pro kooperaci, kdy nájemníci mohou získat lepší vzhled do snažení výzkumného týmu a mnozí i do vzájemných vztahů mezi sebou.

Potenciál podobných „grilovaček“ v budoucnu je však utnut městskými autoritami. Patrně i pro ně jde o překvapení, neboť nejsou zvyklí na tento typ společenské akce, a z jejich následné reakce lze usuzovat, že se jedná minimálně částečně o událost, která je posunuje k jednání, jež je sice v rámci eviktability neustále přítomnou možností, ale přesto není nikdy očekáváno plně: všem obyvatelům obytného domu přijde za několik dní starostou podepsaný dopis „Oznámení o ukončení nájemného poměru z důvodu uzavření a vyklizení bytového domu“, kde se píše, že

[město] jako vlastník bytového domu na ul. [název ulice] rozhodlo o uzavření a následném vyklizení uvedeného bytového domu ke dni 31. 10. 2020. Po stanoveném termínu bude zrušena dodávka tepelné energie. Nájemní smlouvy nájemníkům prodlužovány nebudou a nájemný poměr zanikne uplynutím smluvně dohodnuté doby nájmu. (dopis nájemníkům, 23. 9. 2020)

Tento dopis, doručený v tištěné podobě, má jako materiální předmět silnou afektivní odezvu. Mezi obyvateli domu začíná panovat zoufalá nedůvěra vůči sobě navzájem i vůči výzkumnému týmu a následuje obviňování, kdo za to může, a názory typu, že „zase jsme jednou někomu uvěřili, že se můžeme mít lépe,

a zase to byla chyba“. Jak uvádí například Baker (2017, s. 155), „ztráta domova a nejisté bydlení vzbuzují pronikavé pocity sklíčenosti a zoufalství“. Nájemnice domu ve virtuální komunikaci reaguje na město, že ji „nejvíc hněvá to, že nás všechny [nájemníky] hážete do jednoho pytle,“ a ptá se: „Jak můžete tolika lidem zničit životy jedním papírem?“ Vliv zoufalství a zmatení ovládá drtivou většinu obyvatel domu. „Konfrontování s cynickými státními aktéry, nepředvídatelnými právními výjimkami a vratkými intrikářskými vztahy jednotlivci zakoušejí matoucí afektivitu a odcizující emotivitu – vinu, pokoření – jako politické vztahy“ s městem jako suverénem (Woodward, 2014, s. 29). Městské autority zmatení, kdy není jasné, komu vlastně věřit, podporují tím, že na dotazy obyvatel domu, proč tato situace nastala, odpovídají sdělením jako „poděkujte Čechům“ (tedy výzkumnému týmu) nebo tvrzením, že „Čechům nabídli odkoupit dům za euro a oni odmítli“. Tím se opět zbavují své odpovědnosti jako instituce.

V „Komíňáku“ zavládá stres a lidé, kteří mají možnost, se začínají stěhovat k rodinám či do jiných bytů, nicméně mnoho lidí tuto možnost nemá. Část přestěhovaných se obratem vrací zpět, když nové bydlení nevychází. Výzkumný tým věnuje většinu svého času a energie snaze obyvatele uklidňovat s tím, že pokud přijde po 31. 10. soudní příkaz k evikci, bude týmem (jenž v tento moment může využít toho, že s nimi spolupracuje i právník) právně napaden. Městské autority nevynakládají žádné pozorované úsilí nabídnout potenciálně eviktovaným lidem náhradní bydlení, avšak tvrdí, že se o to snaží ve spolupráci s místním komunitním centrem, které doposud „Komíňák“ ignorovalo. Následně uvádějí: „Úspěch uvedené spolupráce však na podkladě dosud získaných zkušeností spočívá zejména v přístupu nájemců, kteří jako by si neuvědomující závažnost jejich životní situace nabízenou spolupráci nebo nabízené řešení odmítají.“ (dopis města ombudsmance, 2. 10. 2020) Město tedy opět odkazuje na ideu individuální odpovědnosti, která má v případě nájemníků bytového domu selhávat. V lokálním tištěném týdeníku, který je kvůli financování závislý na městě, vychází 12. 10. článek s titulkem „Každý člověk je zodpovědný za své bydlení“. Článek nejprve popisuje událost nastávající evikce „Komíňáku“ a poté podává hodnotově zabarvený závěr:

O tom, jak se bude situace kolem vystěhování obyvatel ze značně zdevastované bytovky vyvíjet, a především, co podnikli dospělí občané pro to, aby se postarali o a hlavně si udrželi slušné bydlení, vás ještě budeme na stránkách [jméno periodika] informovat. Realitou zůstává fakt, že každý dospělý člověk se o své bydlení a jeho slušné udržování musí postarat sám. Utopií by bylo myslet si, že za svoje bydlení platit nemusím, že se o ně nemusím starat, a myslet si, že se o mě někdo druhý postará.

Fáze nastávání evikce přibližně odpovídá Lancioneho (2019, s. 186–187) fázi „u-tváření“ prekarizace. Na rozdíl od jeho studie zde však nedochází k praktickému fyzickému provedení vystěhování a město vyčkává. Evikce všechny zaintereso-

vané afektivně ovlivňuje jako aktuální přítomná hrozba, která se může kdykoli začít vykonávat. Výzkumný tým dále na aktualizované dění reaguje tím, že jeho člen, který je v té době na počátku svého kontinuálního, fyzicky přítomného etnografického pozorování, nájemníkům zcela přiznává svou pozici a začíná působit částečně jako výzkumník a částečně jako laický terénní sociální pracovník, který získává zpět jejich důvěru v tým. V této fázi se pozicionalita výzkumného týmu tedy zcela přesunuje od uvažování o možnostech dialogické spolupráce s městem ke snahám o asistenci a pomoc vystěhovávaným lidem, neboť je zřejmé, že navazování bližšího kooperativního vztahu mezi nájemníky a výzkumným týmem je jev, který městské autority motivoval ke spuštění evikce. To zároveň nutně znamená vstoupit do pozice vůči městu, která se otevřeně a explicitně snaží proti jeho jednání zakročit, ať formou právně poučených doporučení nájemníkům, nebo rovnou využitím možnosti právního napadení rozhodnutí města. I zde podobně jako u Lancioneho studie přechod od eviktability k evikci znamená radikální pokrok v rušení domova. To ukazuje následující fáze.

Fáze třetí: rezistence proti evikci

Dne 31. 10. přichází datum, kdy mají být lidé z obytného domu již vystěhováni. Většina ale zůstává, neboť nemá kam jít. Městské autority, jak slíbily, odpojují topení. Obyvatelé jsou v té době již ubezpečeni výzkumným týmem, že nemohou být vystěhováni bez soudního příkazu a že s výzkumníky spolupracující právník je bude obhajovat. Problémem přesto začíná být strach, že kdykoli mohou přijít policisté vyklízet dům a také strach z blížící se zimy, kterou bude bez topení v bytech náročné přečkat. Zatímco první strach je právně neopodstatněný, druhý se začíná aktuálně naplňovat. Mezi lidmi se po odpojení topení začíná šířit fáma, že město se chystá odpojit i vodu, přestože toto nikde uvedeno nebylo. Jenže nikdo si není jist tím, co může nastat, když město neváhá před zimou odpojit topení a teploty v bytech klesají. Teplota vzduchu je také materialita, která afektuje a činí tak stupňovitě (Anderson a Wylie, 2009): nízká teplota jinak než vysoká. Odpojení topení se ukazuje být výraznou praktikou rušení domova, jak v materiálním, tak v imaginativním slova smyslu. Zatímco v prvním smyslu to má vliv na lidské zdraví a díky nízkým teplotám v bytech lidé (především děti) začínají být pravidelně nemocní, v druhém slova smyslu to ovlivňuje lidské pocity „domáckosti“ (Gibas, 2017; Vacková a Galčanová, 2014) a byty přestávají být oním místem domáckého „rodinného krbu“, jak se metaforicky vytváří soulad tepla a domova ve veřejném diskurzu. Co představuje domov, je vždy velmi podobné pro osoby prekarizované a osoby kolonizované, v obou případech obvykle nad tímto místem mají totiž větší moc lidé odjinud (Massey, 1994). Napětí v domě se stupňuje a dochází i ke sporům mezi těmi, kteří mají možnost nějakého nového bydlení, a těmi, kteří tuto možnost nemají. Městské autority opět přilévají olej do ohně a svým jednáním přizívají zmatení, nejistotu a nedůvěru mezi lidmi. Citujeme v plném změně vzpomínku z terénu člena týmu:

Já už si nepamatuji přesně jméno toho člověka, ale přezdíval mu Zorro. Vlastně jsem si povídal s lidmi na chodbě, on vyšel a ve velmi zlé náladě na mě zakřičel, že proč pomáhám cikánům a že jestli nevidím, jak to tu zdemolovali. Vlastně se snažil vymezovat, že on není ten, který je soudržný s těmi lidmi okolo, co tam bydlí. Byl ten den ve městě a slíbili mu, že mu přiřadí byt na [jiné ulici], takže on se na to upnul a najednou se už necítil být jedním z Komíňáku, takže ostře vystoupil vůči mně i lidem okolo. A na druhý den se ukázalo, že to byla jen fáma z toho města, že jen natahovali jako jeho i ostatní a vlastně že se nebude stěhovat. Najednou se změnila i ta jeho pozice a vlastně najednou už byl součástí té bytovky a jinak vnímá i tu mou agendu, kdy jsem jim chtěl pomoci s tím bydlením a povídal jsem jim o tom soudním sporu.

Skutečnost, že mnoho lidí z obytného domu nemá kam jít, a skutečnost, že město (především odpojením topení, vyhrožováním policejním vystěhováním a matením obyvatel v tématu šance na náhradní bydlení) uplatňuje v praxi svou snahu o rušení domovů, vedou k počátku aktivní rezistence proti evikci. Rezistence tedy v našem případě není aktivitou, která se děje tam, kam moc nedosahuje a kde je nějaký prostor svobody od moci, jak bývá rezistence konceptualizována v některých ji romantizujících podobách. Rezistence je v našem případě odpovědí na moc suveréna, bez přítomnosti moci by neexistovala. „Jakmile nahlížíme na rezistenci jako na reflexi rozvinutí moci a jako na její diagnostiku, spíše než jako na její protiklad, prostorovost dominance/rezistence začne být mnohem více propletená.“ (Cresswell, 2000, s. 266) Podobně propletené pak začínají být i praktiky rušení domova dominující mocí a praktiky (znovu)tvoření domova z pozice rezistence.

Jakmile je odpojeno topení, výzkumný tým a obyvatelé domu začínají pravidelně měřit teplotu v domě a zaznamenávat ji jako důkazní materiál do budoucího soudního sporu. Výzkumný tým začíná zjišťovat, jaké má možnosti, jak dodat do bytů alespoň přenosné elektrické radiátory a přímotopy. Nakonec se po využití různorodých kontaktů týmu podařilo nasbírat 30 takových spotřebičů, které jsou propůjčeny především bydlícím rodinám s dětmi. Pro případ, kdy tyto spotřebiče, jsou-li právě zapnuté ve velkém počtu, vyhazují elektřinu, se podařilo získat klíč k místnosti s elektrickými jističi a namnožit ho, aby si obyvatelé všech bytů byli schopni sami dojít jističe nahodit zpět. Opětovné utváření domova tedy vždy funguje prolnuté s rušením domova, na každou praktiku nebo incidenci rušení domova reagovala jiná praktika, která se „domáckost“ snažila znovu tvořit. Nelze však pojímat toto znovutváření jako uvedení do původního stavu před událostmi, které domov narušily. Kupříkladu do bytů nově umístěné přenosné elektrické radiátory a přímotopy nikdy nezvládají vytopit byt do teplot, na které byli obyvatelé zvyklí z minulých zim. Podobně pocity ohledně „domáckosti“ bytů se lidem jednoduše nenavracují do doby před evikcí. Nikoli, ve znovutvoření domova se vždy jedná o reflexi událostí, jež domov ruší, a o reakci na ně z pozice rezistence. Zažívání domova je i v tomto případě (a především v tomto případě) spíše proměnlivé a otevřené destabilizaci, domov není pouze stabilním a definitivním místem zakořenění, bezpečí a předvídatelného života (srov. Gibas, 2019).

Tato fáze odpovídá Lancioneho (2019, s. 187–188) fázi „od-tváření“ prekari-zace. Lidé z Komíňáku ve svém odporu proti evikci nezabírají ulici před domem, z něhož jsou vystěhováváni, jako se tomu stalo při evikci v Bukurešti. Většina z nich však prakticky zabírá onen dům, ze kterého měli být již v této době pryč, tím, že v něm vytrvává. Musejí se potýkat s mocenskými praktikami rušení svých domovů, ale zároveň se snaží za pomoci výzkumného týmu své domovy také znovuutvářet, ačkoli město jim je nadále ruší. Souběžně se příkaz k vystěhová-ní dostává k soudu a během druhé poloviny roku 2021 probíhají první sezení s 12 domácnostmi, které v „Komíňáku“ ještě zůstávají. Právník v týmu dostává od všech domácností zmocnění je zastupovat, dojíždí s týmem do terénu průběž-ně informovat obyvatele o budoucích krocích. Patchworkovitá činnost v terénu je spojována v této fázi se zpracováním důkazních (forenzních) materiálů z mi-nulosti, jež mají být použity v nastávajících soudních procesech. Výzkumný tým se otevřeně staví do pozice obhájce vystěhovávaných lidí a do pozice žalobce města. Nejenže podporuje rezistenci obyvatel domu vůči městským autoritám, ale přímo obyvatele k této rezistenci motivuje a otevírá obzory, jak se nenechat městským suverénem pokořit. To sice v podstatě uzavírá jakékoli další možnosti rozumné dialogické spolupráce s městem na řešení situace jak pro výzkumný tým, tak pro vystěhovávané lidi, nicméně tato pozice byla přijata s vědomím, že město dokázalo, že na takovou formu spolupráce nemá v úmyslu přistoupit.

Fáze čtvrtá: zamrznutí situace

Ve svém výzkumu popisuje Lancione (2019, s. 188–189) čtvrtou fázi jako „zno-vu-vytváření“ prekarizace, tedy navození takového stavu, kdy znovuvytváření domova ani soudní procesy neběží dostatečně rychle a kýžená změna nepřichází. Lidé se postupně stěhují jinam a poslední zbytky rezistujících jsou nakonec měs-tem eviktovány z ulice. V našem případě nastává odlišné dění, které navazuje na fázi předchozí a dalo by se nazvat zamrznutím prekarizace. Nájemnice, přestože nedisponují platnou nájemní smlouvou a přestože by podle nařízení města nemě-ly v „Komíňáku“ již bydlet, zkoušejí docházet na městský úřad platit nájem. Po nějakém čase obstrukcí město začíná nájem přijímat. Na stvrzenkách o zaplacení nájmu je sice uveden jako důvod platby „opožděné nájemné“, nicméně jedná se o materiální důkaz, že město začalo opět akceptovat „Komíňák“ jako městský bytový dům, ve kterém lidé bydlí v nájmu, a nejen jako dům, který má být již vyklizený.

Po několika měsících od data, do kdy se měli nájemníci vystěhovat, kan-celář ombudsmanky rozhoduje, že v případě evikce „došlo k porušení práva na ochranu před nezákonným výkonem vlastnického práva (...) a práva na adekvát-ní bydlení“ (dopis od ombudsmanky, 6. 5. 2021). Nález ombudsmanky použi-vá právník z týmu jako důkazní materiál před soudem. Nejistota situace kolem evikce však nadále pokračuje. Většina nájemníků dále žije ve svých bytech bez teplé vody a bez centrálního vytápění. Na počátku roku 2022 jim je z rozhodnutí

města odpojena také voda studená. Město odpovídá vyhýbavě na dotazy ohledně budoucnosti „Komíňáku“, které kladou obyvatelé s právoplatnými rozsudky prvostupňového soudu, jež nařizují, že město jim má povinnost v případě evikce zabezpečit náhradní bydlení. Je možné, že setrvačnost situace se na nájemních taktéž podepíše podobně jako v případě Lancioneho výzkumu a na rezistenci rezignují. Úskalím zůstává, že mnozí stále nemají kam jinam jít, a tak je budoucnost otevřená.

„Komíňák“ zůstává prostorem výjimky a snahy obyvatel odstěhovat se z domu pokračují, úspěšné jsou však sporadicky. Naplno se projevuje, jak výjimka ovlivňuje mobilitu. Obyvatelé „Komíňáku“ jsou při ucházení se o jiné obecní byty nejen stigmatizováni jako „ti z Komíňáku“. Ucházejí se o ně ale i bez jakékoli právní jistoty nestranného posouzení, neboť o posouzení rozhodují městské autority z pozice suverénní moci, kdy přitom posuzují lidi, které samy dávají do stavu výjimky. Tudíž těmto lidem je anulována norma adekvátního bydlení i v tomto případě. Agamben (2011, s. 122) tvrdí, že prostory výjimky mají v současné moderní době tendence rozšiřovat své hranice. Prostor výjimky se pro obyvatele „Komíňáku“ prakticky rozšiřuje na celé město. Za této situace výzkumný tým aktivně asistuje těm, kteří si zkoušejí hledat nové bydlení. Na základě zřejmé nemožnosti spolupráce s městskými autoritami se pokouší navazovat či dále rozvíjet spolupráci s jinými aktéry, kteří by mohli do situace pozitivně intervenovat – neziskovými organizacemi a sociálními pracovníci. Z reflexe dosavadního dění, které vedlo k určité závislosti vystěhovávaných obyvatel na aktivitách výzkumného týmu, je zřejmé, že výzkumný tým nemůže výzkumný terén jednoduše v dohledné době zcela opustit, má-li se zachovat eticky.

Závěr

Bydlení není stav, který jednou nastane a trvá. Riziko evikce a samotná evikce jsou extrémní situace, ve kterých jsou lidská těla vystavena újmě ze ztráty střechy nad hlavou nebo její dlouhotrvající hrozby. V tomto textu jsme se pokusili rozpracovat tezi, že tyto dvě újmy jsou srovnatelné, že čekání a nejistota, kterým jsou nájemníci vystaveni, jsou navzdory vidině příznivého výsledku soudních procesů pořád velmi negativně působící dynamiky. Za druhé jsme se pokusili ukázat, že intervence s ambicí zlepšení situace poškozených aktérů je složitý projekt jak z etického, tak z logistického hlediska. Nadto jde o projekt s neurčitým koncem, protože v každé chvíli závisí na vývoji samotné evikce, který rovněž nejde spolehlivě predikovat. To je další z klíčových postřehů, který jsme v textu chtěli zdůraznit; evikce není nějaký univerzální proces vystěhování Romů ve středo- a východoevropském prostoru. Článek spíše ukazuje, že řešení je možné nacházet jedině v širokospektrálním a otevřeném mapování tohoto procesu. Komparace s kauzou, o které psal Lancione, je pak pokusem o akcentování místní specifičnosti každé evikce a komplexity jejího průběhu, i když je lze, jak jsme ukázali, rozdrobit na čtyři fáze. Trajektorie procesů spojených s prekarizací

Romů (stigmatizace, marginalizace či segregace) se vždy dějí v protnutí se s dalšími trajektoriemi na konkrétním místě dění evikce. Na rozdíl od studií Michela Lancioneho (2017, 2019) v našem případě k praktickému nucenému vystěhování policií z domu na ulici nedochází.

Ve fázi eviktability pracuje afektivita podobně jako v Lancioneho případě: u nájemnic pozorujeme odevzdanost a rezignaci na snahu zlepšit si životy. Ve fázi evikce doručení dopis o ukončení nájemného poměru vede obyvatele ke zmatení, nejistotě, zoufalství, strachu a nedůvěřivosti. Některé také k tomu, že obytný dům skutečně opouštějí. Aktivně vymístění z domova sice nejsou, je jim však omezen přístup k vytápění a dům samotný pustne, když začnou být již vyprázdněné byty využívány také lidmi zvnějšku. Afektivně se tak stává ještě nevlídnějším místem pro život než v první fázi, kdy byla samotná eviktability rozehrávána. Třetí fáze popisuje rezistenci, ve které se lidé ve spolupráci s výzkumným týmem snaží domov znovuutvářet, ale to jde jen omezeně. Zároveň zde do procesu evikce vstupuje právní expertiza, jež reaguje na příkazy k vystěhování, a případ se dostává k novému fóru. Pomoc obyvatelům se snesitelností bydlení jen zmírňuje prekarizaci a právní obrana před vystěhováním je nicméně časově náročná, nastává tedy čtvrtá fáze, kterou označujeme jako zamrznutí situace. Zatímco v Lancioneho případě lidé opouštějí ulici a potenciálně se tak ztrácejí doзору městské suverénní moci, v našem případě městu jeho suverénní moc nad lidmi zůstává. Třebaže město obnoveným přijímáním nájmu akceptuje, že praktické vystěhování domu nemusí nastat, efektně rozšiřuje pro obyvatele „Komínáku“ prostor výjimky.

Je to právě onen rozdíl v časoprostorovém dosahu suverénní moci, který nejvíc odlišuje náš případ od Lancioneho bukureštské evikce. V jeho případě sice došlo k praktickému vystěhování lidí z domu na ulici a poté i k opuštění ulice. Časově tedy suverénní moc ustává. V našem případě k vystěhování na ulici nedochází, avšak možnost vystěhování na zúčastněné neustále působí jako hrozba a ti pak zůstávají v dosahu suverénní moci města. Město jim tak dokonce *rozšiřuje* prostor výjimky. Prostorově tedy suverénní moc nabývá. I když situace eviktability a proces evikce nevedou ve svém nastávání k praktickému vystěhování na ulici, neznamená to žádnou „výhru“ nad evikcí, jak by se z některých dosavadních studií evikcí mohlo zdát. Možná naopak, neboť jak ukazuje náš případ, lidé zůstávají stále v prostoru výjimky, kde jsou nadále vystaveni svévoli suverénní moci a z ní vyvěrajícím afektům. Lidé stále zápolí s rušením domova a snaží se domov znovuutvářet, ačkoli bude městem znovurůšen. Takový průběh pro ně tedy neznamená počátek jiných nových událostí, ale potýkání se s obdobnými událostmi, což je dlouhodobě vyčerpávající a nejspíše povede k dalším negativním afektům. Časová stránka tohoto výzkumu probíhající evikce tedy poukazuje na důležitost studií, které se nezajímají jen o v minulosti ukotvené příčiny evikcí anebo v budoucnosti ukotvené důsledky evikcí (srov. Vols et al., 2019). Tato studie se zaměřuje na neustále se proměňující přítomnost evikce, na proces, který probíhá, diferencuje se a tím se jeho obsah neustále přetváří. Tímto zaměřením, které nachází inspiraci především ve (stále nepříliš početných) zahraničních geo-

grafiích evikce, které zaostřují svou pozornost na politiku afektu (Baker, 2017, 2021; Brickell et al., 2017; Lancione, 2017, 2019; Wilhelm-Solomon, 2021), přichází do tuzemského kontextu výzkumů evikcí s novou perspektivou.

Perspektiva je o to více netradiční i díky tomu, že je založena na angažovaném terénním výzkumu. Kvůli tomu, že náš výzkumný tým neoperoval v celém procesu jen jako tým pozorovatelů, ale že jsme do samotného procesu vědomě intervenovali, je jasné, že samotný tým analyzované události koprodukoval. Městské autority, oslovené k jednání jako první, se po několika počátečních intervencích začaly vyhraňovat vůči našemu jednání. Na druhou stranu někteří nájemníci domu si i přes pochopitelnou nedůvěru vybudovali k výzkumníkům v různých fázích vzájemného kontaktu přátelský vztah (někteří ještě před evikcí, jiní v jejím průběhu). Mocenský vztah patronace a závislosti, který tu a tam situačně probleskuje i ve vztahu mezi výzkumným týmem a nájemníky a nelze se mu vyhnout, je předmětem kontinuální reflexe uvnitř týmu. Stěžejní je tady uvědomění, že tato moc není založena na represí jako v případě vztahu s městem jako suverénem, ale na asistenci a snaze o spolupráci. „Moc tudíž není vždy nezbytně utiskující, možnost její schopnosti utlačovat je spojená s otázkou, zdali je moc použita k posílení nerovných mocenských [,vertikálních'] vztahů, (...) anebo k rozvinutí ‚horizontálních‘ vztahů.“ (Barrera de la Torre a Ince, 2016, s. 55–56). Zatímco v případě města byla moc výhradně užita k tomu prvnímu, v našem případě, doufáme, byla užita k tomu druhému.

PAVEL DOBOŠ je kulturní geograf a sociální antropolog. Působí jako odborný pracovník na Geografickém ústavu Masarykovy univerzity (MU). Zajímá se o kritické a poststrukturalistické přístupy v sociální vědě, neboť právě v nich spatřuje možnosti propojení akademické a veřejné sféry, o což se také aktivně snaží. Jeho interdisciplinární výzkumný zájem má tedy přesahy i mimo vědeckou oblast a týká se témat z oblasti postkoloniálních a afrických studií, mediálních a vizuálních studií a geografie komunikace, politické teorie poststrukturalismu a geografie i studií znevýhodnění. Z těchto odborných oblastí publikoval texty například v časopisech Social & Cultural Geography nebo Political Geography.

KRISTÍNA JAMRICHOVÁ je doktorandka na Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty MU a Fakultě výtvarných umění Vysokého učení technického v Brně (FaVU VUT). Její výzkumný zájem v současnosti směřuje k biopolitice, podobám (ne)privilegovanosti, jínosti, k emancipaci prostřednictvím technologií atd. Ve své umělecké tvorbě se zabývá podobnými tématy a průběžně zkoumá možnosti etnografie jako výzvy pro současné umění. Je členkou mezioborového týmu působícího na FaVU, který se zabývá politikou bydlení, inkluzivním urbanismem a designem pro třetí sektor.

JAKUB MÁCHA je sociální antropolog a výzkumník působící v projektovém týmu na FaVU VUT a také v platformě Re-set. Ve své praxi se zabývá propojováním a aplikací různých typů vědění nutných pro sociálně-ekologickou transformaci. Přístupy sociální antropo-

logie a science and technology studies tak kombinuje s přístupy aktivistickými a směřem k aplikaci vědění ve veřejném prostoru, k vytváření vzdělávacích metodik pro různé cílové skupiny a k podpoře sociálních a environmentálních hnutí.

ONDŘEJ MOHYLA je architekt. Působí jako výzkumný pracovník na FaVU VUT se zaměřením na politiku bydlení, sociální vyloučení, digitální propast a nástroje persvaze.

ROMAN NOVOTNÝ je pedagog, designér a teoretik designu působící jako výzkumný pracovník na Katedře informačních studií a knihovnictví na Filozofické fakultě MU. Současně je doktorským studentem programu Digitální kultura a kreativní průmysly na téže fakultě. Ve své práci a výzkumu se zabývá designovou teorií a praxí, transition designem a metodologickými aspekty designových procesů.

MARTINA RŮŽICKOVÁ je designérka, umělkyně a výzkumnice. Působí jako výzkumná pracovníce a doktorská studentka na FaVU VUT. Byla hlavní řešitelkou projektu vědy a výzkumu TA ČR „Institut forenzního interdisciplinárního výzkumu, sociálně emancipačního designu a architektury“. Ve své práci se zabývá tím, jak mezioborová designová praxe a z ní vycházející nové metodologické přístupy mohou přispět k řešení komplexních problémů současnosti.

Literatura

- Adams, V., Hattum, T. van a English, D. (2009). Chronic Disaster Syndrome: Displacement, Disaster Capitalism, and the Eviction of the Poor from New Orleans. *American Ethnologist*, 36(4), 615–636. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1425.2009.01199.x>
- Agamben, G. (2005). *State of Exception*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226009261.001.0001>
- Agamben G. (2011). *Homo sacer*. Oikoymenh.
- Anderson, B. a Wylie, J. (2009). On Geography and Materiality. *Environment and Planning A*, 41, 318–335. <https://doi.org/10.1068/a3940>
- Arpagian, J. a Aitken, S. C. (2016). Without Space: The Politics of Precarity and Dispossession in Postsocialist Bucharest. *Annals of the American Association of Geographers*, 108(2), 445–453. <https://doi.org/10.1080/24694452.2017.1368986>
- Baar, H. van. (2011). Europe's Romaphobia: Problematization, Securitization, Nomadization. *Environment and Planning D: Society and Space*, 29, 203–212. <https://doi.org/10.1068/d2902ed1>
- Baar, H. van. (2012). Socio-Economic Mobility and Neo-Liberal Governmentality in Post-Socialist Europe: Activation and the Dehumanization of the Roma. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38, 1289–1304. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.689189>
- Baar, H. van. (2016). Evictability and the Biopolitical Bordering of Europe. *Antipode*, 49(1), 212–230. <https://doi.org/10.1111/anti.12260>
- Baker, A. (2017). Bailiffs at the Door: Work, Power, and Resistance in Eviction Enforcement. In K. Brickell, M. Fernández Arrigoitia a A. Vasudevan (eds.), *Geographies of Forced Eviction* (s. 145–166). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-51127-0_7

- Baker, A. (2021). From Eviction to Evicting: Rethinking the Technologies, Lives and Power Sustaining Displacement. *Progress in Human Geography*, 45(4), 796–813.
<https://doi.org/10.1177/0309132520910798>
- Barnett, C. (2017). *The Priority of Injustice*. University of Georgia Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctt1pwt43v>
- Barrera de la Torre, G. a Ince, A. (2016). Post-Statist Epistemology and the Future of Geographical Knowledge Production. In M. Lopes de Souza, R. J. White a S. Springer (eds.), *Theories of Resistance: Anarchism, Geography, and the Spirit of Revolt* (s. 51–78). Rowman & Littlefield.
- Baxter, R. a Brickell, K. (2014). For Home Unmaking. *Home Cultures*, 11(2), 133–143.
<https://doi.org/10.2752/175174214X13891916944553>
- Biehl, J. a Locke, P. (2017). *Unfinished: The Anthropology of Becoming*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822372455>
- Blunt, A. a Dowling, R. 2006. *Home*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203401354>
- Brickell, K., Fernández Arrigoitia, M. a Vasudevan, A. (2017). Geographies of Forced Eviction: Dispossession, Violence, Resistance. In K. Brickell, M. Fernández Arrigoitia a A. Vasudevan (eds.), *Geographies of Forced Eviction* (s. 1–24). Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1057/978-1-137-51127-0>
- Burrell, K. (2014). Spilling Over from the Street. Contextualizing Domestic Space in an Inner-City Neighborhood. *Home Cultures*, 11(2), 145–166.
<https://doi.org/10.2752/175174214X13891916944599>
- Cresswell, T. (1996). *In Place/Out of Place: Geography, Ideology, and Transgression*. University of Minnesota Press.
- Cresswell, T. (2000). Falling Down: Resistance as Diagnostic. In J. P. Sharp, P. Routledge, C. Philo a R. Paddison (eds.), *Entanglements of Power: Geographies of Domination/Resistance* (s. 256–268). Routledge.
- Černušáková, B. (2020). Stigma and Segregation: Containing the Roma of Údol, Czech Republic. *Race & Class*, 62, 46–59. <https://doi.org/10.1177/0306396820926916>
- Dalsgaard, S. (2016). The Ethnographic Use of Facebook in Everyday Life. *Anthropological Forum*, 26, 96–114. <https://doi.org/10.1080/00664677.2016.1148011>
- Das, V. (2007). *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520939530>
- Deleuze, G. (1994). *Difference and Repetition*. Columbia University Press.
- Deleuze, G. a Guattari, F. (2010). *Tisíc plošin*. Hermann & synové.
- Desmond M. (2016). *Evicted: Poverty and Profit in the American City*. Crown Publishing.
- Garboden P. a Rosen, E. (2019). Serial Filing: How Landlords Use the Threat of Eviction. *City & Community*, 18(2), 638–661. <https://doi.org/10.1111/cico.12387>
- Gibas, P. (2017). Domov jako konceptuální rámeček, téma i výzkumný terén: vývoj i současná podoba studií domova. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 53(2), 241–268. <https://doi.org/10.13060/00380288.2017.53.2.315>
- Gibas, P. (2019). Between Roots and Rhizomes: Towards a Post-phenomenology of Home. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 44, 602–615.
<https://doi.org/10.1111/tran.12304>
- Gökçe, G., Varma, S. a Watanabe, C. (2020). *A Manifesto for Patchwork Ethnography*. Society for Cultural Anthropology.
<https://culanth.org/fieldsights/a-manifesto-for-patchwork-ethnography>
- Harvey, D. (2009). *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*. Columbia University Press.
- Lancione, M. (2017). Revitalising the Uncanny: Challenging Inertia in the Struggle against Forced Evictions. *Environment and Planning D: Society and Space*, 35, 1012–1032,
<https://doi.org/10.1177/0263775817701731>

- Lancione, M. (2019). The Politics of Embodied Urban Precarity: Roma People and the Fight for Housing in Bucharest, Romania. *Geoforum*, 101, 182–191. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.09.008>
- Kupka, P., Walach, V. a Brendzová, A. (2021). The Poverty Business; Landlords, Illicit Practices and Reproduction of Disadvantaged Neighbourhoods in Czechia. *Trends in Organized Crime*, 24(2), 227–245. <https://doi.org/10.1007/s12117-020-09402-x>
- Massey, D. (1994). A Place Called Home? In D. Massey (ed.), *Space, Place and Gender* (s. 157–173). Polity.
- May, T. (1994). *The Political Philosophy of Poststructuralist Anarchism*. Pennsylvania State University Press. <https://doi.org/10.1515/9780271071695>
- May, T. (1995). *The Moral Theory of Poststructuralism*. Pennsylvania State University Press.
- Mihály, M. (2019). Opposing Peripheralization? A Case Study of Rural Social Enterprises in Hungary. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 18, 551–575.
- Newman, S. (2001). *From Bakunin to Lacan: Anti-authoritarianism and the Dislocation of Power*. Lexington Books.
- Newman, S. (2005). *Power and Politics in Poststructuralist Thought*. Routledge.
- Newman, S. (2010). *The Politics of Postanarchism*. Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9780748634972>
- Nowicki, M. (2014). Rethinking Domicide: Towards an Expanded Critical Geography of Home. *Geography Compass*, 8(11), 785–795. <https://doi.org/10.1111/gec3.12178>
- Nowicki, M. (2017). Domicide and the Coalition: Austerity, Citizenship and Moralities of Forced Eviction in Inner London. In K. Brickell, M. Fernández Arrigoitia a A. Vasudevan (eds.), *Geographies of Forced Eviction* (s. 121–144). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-51127-0_6
- Ort, J. (2021). Romové jako místní obyvatelé? Přináležení, cikánství a politika prostoru ve vesnici na východním Slovensku. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 57(5): 581–608. <https://doi.org/10.13060/csr.2021.040>
- Osman, R. a Pospíšilová, L. (2019). Úvod / Zkraje „okraje“. In R. Osman a L. Pospíšilová (eds.), *Geografie „okrajem“* (s. 9–28). Karolinum.
- Powell, R. a Lever, J. (2017). Europe's Perennial 'Outsiders': A Processual Approach to Roma Stigmatization and Ghettoization. *Current Sociology*, 65, 680–699. <https://doi.org/10.1177/0011392115594213>
- Purser, G. 2016. The Circle of Dispossession: Evicting the Urban Poor in Baltimore. *Critical Sociology*, 42(3), 393–415. <https://doi.org/10.1177/0896920514524606>
- Rose, M. (2010). Envisioning the Future: Ontology, Time and the Politics of Non-Representation. In B. Anderson a P. Harrison (eds.), *Taking-Place* (s. 341–361). Ashgate.
- Simpson, P. (2020). *Non-representational Theory*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315148007>
- Smith, D. M. (2000). Moral Progress in Human Geography: Transcending the Place of Good Fortune. *Progress in Human Geography*, 24, 1–18. <https://doi.org/10.1191/030913200671792325>
- Springer, S. (2013). Violent Accumulation: A Postanarchist Critique of Property, Dispossession, and the State of Exception in Neoliberalizing Cambodia. *Annals of the Association of American Geographers*, 103, 608–626. <https://doi.org/10.1080/00045608.2011.628259>
- Springer, S. (2015). *Violent Neoliberalism*. Palgrave MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9781137485335>
- Springer, S. (2016a). *The Anarchist Roots of Geography*. University of Minnesota Press.
- Springer, S. (2016b). *The Discourse of Neoliberalism*. Rowman & Littlefield.
- Thrift, N. (2008). *Non-representational Theory: Space, Politics, Affect*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203946565>

- Vacková, B. a Galčanová, L. (2014). Prostory domova. In R. Matoušek a R. Osman (eds.), *Prostor(y) geografie* (s. 167–188). Karolinum.
- Vols, M., Belloir, A. C., Hoffmann, S. M. a Zuidema, A. (2019). Common Trends in Eviction Research: A Systematic Literature Review. In M. Vols a C. U. Schmid (eds.), *Houses, Homes and the Law* (s. 1–88). Eleven Publishing.
- Walach, V., Kupka, P. a Brendzová, A. (2021). 'The Landlord Treads on Them, so Everything's Fine': Exploitation and Forced Mobility in Substandard Private Rental Housing in Czechia. *Sociální práce / Sociálna práca*, 21(4), 132–148.
- Wilhelm-Solomon, M. (2016). Decoding Dispossession: Eviction and Urban Regeneration in Johannesburg's Dark Buildings. *Singapore Journal of Tropical Geography*, 37(3), 378–395. <https://doi.org/10.1111/sjtg.12165>
- Wilhelm-Solomon, M. (2021). Dispossession as Depotentialization. *Environment and Planning D: Society and Space*, 39(6), 976–993. <https://doi.org/10.1177/02637758211036467>
- Woodward, K. (2014). Affect, State Theory, and the Politics of Confusion. *Political Geography*, 41, 21–31. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2014.04.001>
- Zhang, Y. (2017). 'It Felt Like You Were at War': State of Exception and Wounded Life in the Shanghai Expo-Induced Domicide. In K. Brickell, M. Fernández Arrigoitia a A. Vasudevan (eds.), *Geographies of Forced Eviction* (s. 97–120). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-51127-0_5